

ŽELJKO ŠKULJEVIĆ¹
Univerzitet u Zenici

SAGA O ASPASIJI I PERIKLU

Heterizam i (ne)moralnost grčkog braka

Sažetak: Na rubnim područjima helenskih filozofskih promišljanja fenomenaliteta realnog života stare Helade pojedini autori, osobito francuski, nalazili su građu za rekonstrukciju činjenica koje su pripadale različitim stranama toga života. U ovom tekstu autor sledi tu metodološku intenciju. Na osnovnom predlošku stare romaneskne građe o odnosu Perikla i Aspazije on pokušava rekonstruisati tzv. žensko pitanje u helenskim polisima klasične epohe.

Ključne riječi: Helada, žensko pitanje, Perikle, Aspazija

A ko je ona? To je, očito, Aspazija koju spominješ?
Platon, Meneksen

Sve ono što su mogle hetere, nisu mogle ili smjele Grkinje, pogotovo udate žene. Važila su veoma stroga pravila, izražavana i primjenjivana u zapovijednoj formi:” Poštena žena neka bude u kući, ulica je samo za nevaljalice”.² Brak, dakle, nije unosio nikakvih promjena u povučeni život grčke žene među četiri zida. Iako se vrata *gineceja* u Ateni nisu zaključavala, osim noću, a prozori nisu imali rešetaka, običaji su bili dovoljno jaki da zadrže ženu u kući. Bez obzira što je, pri ovome, bilo potrebno razlikovati pojedine društvene slojeve³ princip je, uvijek, ostajao isti. Žene su se češće izvodile tek prilikom državnih praznika ili porodičnih svečanosti, u drugim prilikama obavezno je morala imati pratilju, najčešće neku od robinja. Da ni to nije bio garant kontrolisane vjernosti, u potrazi za onim čega u braku nije imala, zorno govori događaj koji se desio o Tezmoforijama, odnosno jednoj isključivo ženskoj svetkovini u Ateni. Naime, jedan

---

1 zeljkoskulj@windowslive.com

2 Menandar, frg.546.

3 Siromašni Atenjani, koji su na raspolaganju imali tjesne stanove, lakše su dopuštali ženama da izlaze. Kako su bile prinuđene da pripomognu prehranjivanju porodice, rad su češće obavljale izvan kuće: zna se, naprimjer, da su mnoge bile preprodavačice na tržnicama. S druge strane, Atenjani iz srednjeg i bogatog sloja bili su mnogo strožiji; njihove žene imale su na raspolaganju daleko veći i udobniji ginecej, često i unutrašnje dvorište, „gdje su mogle prošetati sakrivene od očiju nepoznatih radoznalaca“. R. Flacelière *Grčka u doba Perikla (Žene, brak, obitelj)*, *Naprijed, Zagreb, 1979., 74.*

prevareni muž, koji je ubio ženinog ljubavnika, ovako je to sudijama obrazlagao:” U prvo vrijeme braka moja je žena bila uzor dobre supruge, štedljive i vješte gazdarice, prave kućedomačice. No, umrla mi je mati, i tada su počele sve moje nevolje. Naime, moja je žena upravo na njezinu sprovodu zapazila Eratostena, koji ju je s vremenom uspio zavesti, i to tako što je na tržnici uvrebao njezinu robinju i preko nje stupio u vezu s gospodaricom. Ispričala mi je (robinja, op.) kako je mojoj ženi pristupio poslije pogreba... Konačno je na Tezmoforije...”⁴ Ženu nije smjelo ni zanimati ono što se zbio izvan kuće; to se ticalo muškarca, i samo njega. Uostalom, ona i nije imala mnogo prilika da razgovara sa mužem. “ Da li se s kim manje razgovaraš nego sa ženom?”, pita Sokrat Kritobula, a ovaj mu odgovara:” Ako i da, ne s mnogima”.⁵ Kad je Atenjanin k sebi pozivao goste, žena mu se nije pojavljivala u prostoriji gdje se održavala gozba, u *andronu*, osim možda da nadzire robovsku poslugu, a nije pratila muža ni kad bi ovaj bio pozvan prijateljima. Sudeći da su se s muškarcima družile jedino prilikom porodičnih proslava, cynično zvuči teza da su žene neprikosnovene vladarice kuće. Tu su patrijarhalnu podvalu rado koristili grčki muževi o čemu nas, detaljno opisujući dužnost domaćice, izvještava Ksenofont u svojoj knjizi *O gospodarstvu*. U njoj, izvjesni Iskomah, “nježno” saopštava svojoj supruzi šta su joj obaveze:” Trebat će zaista... da ostaješ u kući i one sluge izašalješ kojima je posao izvan kuće a nadzireš one kojima valja vršiti posao u kući. Onda što se unese, valja ti primiti; što od toga treba da se potroši, valja ti dijeliti, a naprijed ti se treba starati, koliko mora biti suviška, i paziti da se u jedan mjesec ne potroši toliko, koliko je spravljeno za cijelu godinu”.⁶ Bez obzira što se na Aristofanovo svjedočenje o životu žene možemo, tek, djelimično osloniti (ne zna se uvijek, kaže Flacelière, gdje prestaje stvarnost a (za)počinje karikatura), ipak se mogu naslutiti i neke promjene. Naime, krajem petog vijeka p.n.e., stara zatočenost žena nije se više doimala tako rigidnom: razlog je Peloponeski rat koji je primoravao muškarce da još češće, nego u mirmidopska vremena, izbivaju daleko od kuće polazeći na ratne pohode ili čuvajući stražu na bedemima. Prema Aristofanu, žene ne samo da idu po vodu, nego i na trg da kupe namirnice ili da prodaju svoje proizvode, poput Euripidove majke koja je, kako izgleda, bila povrćarka.⁷ Znamo i za Atenjanku, zahvaljujući jednom istupu na sudu, koja je najprije bila trgovkinja vrpcama, a potom dojilja,⁸ no one su, ipak, radile tek u krajnjoj nuždi, dok su naseljeničke žene često bile tkalje, postolarke, švalje i slično. Neke su bile, čak, i prave “poslovne žene”.⁹ Bez obzira na zabrane,

4 Lizija *Govor protiv Eratostena*, 7 – 8 i 20.

5 Ksenofont *O gospodarstvu*, 3, 12.

6 *Ibid*, 7, 35 – 37.

7 Aristofan *Lisistrata*, stihovi 326 – 330 (prijevod B. Klaića).

8 Aristofan *Ose*, stih 479.

9 Znalo se dogoditi da se poneki atenski, a osobito seoski šmokljan morao poklopiti ušima pred autoritativnom i bistroumnom ženom. Seljak Strepisjad jadikuje što je uzeo „nekakvu gradsku djevojku, tu gizdu, raskoš“, koja mu nije dala čak ni da sinu nadjene ime kakvo je želio. Htio ga je, po običaju, nazvati imenom svoga oca Fidonid („Šteđiša“), a ona je insistirala na imenu koje bi bilo izvedeno od riječi *hippos*, „konj“, jer su konjanici, tj. vitezovi, bili imućni plemići. Ni jedno ni drugo nije htjelo odustati, pa je sin dobio ime Fidipid, „Šteđikonj“ (Aristofan *Oblakinje*, stihovi 41 – 43 i 60 – 65). Možda se s pravom tvrdi da, barem što se tiče atičkog sela, „žena nije bila ponizna i povučena...“ (R. Flacelière *Grčka u doba Perikla*, cit. Izd., 77.).

Grkinje su nesumnjivo smjele ići na pozorišne predstave koje su se održavale u okviru svetkovina u čast Dionizovu. Tim su se pravom koristile što se tiče dramskih predstava, nakon kojih su, doduše, često slijedili veoma raspojasani satirički komadi. Ali, jesu li gledale Aristofanove komedije, kakva je *Lizistrata*, koje ni najmanje ne poštuju *solfrosinu*, žensku čednost koja je toliko bila na cijeni kod atenskih muževa?¹⁰ Iz jednog ulomka Platonovih *Zakona* (II, 4) može se naslutiti da su dobro odgojene Atenjanke više voljele tragedije, a da, najvjerovatnije, na komedije nisu ni išle. I jedan Aristotelov tekst, u kome je riječ o bestidnim obredima starogrčkih kultova, poziva grčke muževe da im prisustvuju sami, bez djece i žena.¹¹ Vjerovatno su tako postupali samo oni muževi kojima je krepost njihovih supruga bila na prvom mjestu, međutim, neki autori smatraju da su takvi bili iznimka, jer je Aristofan, sasvim sigurno, bio gledan od mnoštva pučkih žena koje su se, itekako, smijale i najgorim prostotama.

Bilo kako bilo, čini se da je u Ateni bilo malo intimnosti, malo razmjene misli i malo stvarne ljubavi među supružnicima: *ginecej contra andron*. Svoje sentimentalne i seksualne potrebe koje nije utaživao kod kuće, gledajući u supruzi jedino majku svoje djece i gazdaricu svoga doma, Atenjanin je odlazio zadovoljavati van, s dječacima i bludnicama. Neki istraživači s pravom upozoravaju da treba razlikovati peti od četvrtoga vijeka prije naše ere. Naime, kroz veći dio petog atenske porodice su bile čvrsto na okupu, sve dok krvavi Peloponeski rat, koji je trajao trideset godina, nije izazvao velike promjene u načinu života.¹² Kako se pošast rata i kuge odrazila na moralne prilike, najbolje svjedoči Tukidid: "Bolest i u ostalom pogledu dade povoda za veća bezakonja u gradu, jer se pojedinac lakše usuđivao da po miloj volji radi ono što je prije tajno činio, gledajući naglu promjenu bogataša, koji su nenadano umirali, i onih, koji prije nisu ništa imali, a sad su odmah prisvajali njihovo imanje. Stoga su to držali kratkotrajnim dobitcima i željeli ih uživati misleći, da je njihovo tijelo i blago samo za malo dana."¹³ Sudeći da su se žene počele ponašati slobodnije, po ugledu na Spartanke, koje nisu živjele zatvoreno kao Atenjanke i više su opštile sa muškarcima, osnovana je posebna služba za nadzor ženina ponašanja; to se posebno odnosilo na njeno rasipništvo kojim se, mnogo prije, bavio i zakonodavac Solon. Visoki činovnik koji je obavljao tu dužnost zvao se *ginekonom*.¹⁴ Da li je facat beskonačnog ratovanja, te stalna razdvojenost od kuće i žene, bio razlogom slobodnijeg ponašanja grčkog muškarca koji se povodio za svojim nagonima? Rezolutno i istinito zvuči jedan parničar koji je, ne trepnuvši, izjavio pred sudom: "Imamo bludnice za užitak, prilježnice da nam zadaju svakodnevne sitne brige, a supruge da nam rađaju zakonitu djecu i da nam budu vjerne čuvarice kuće i ognjišta".¹⁵ Po nekim izvorima, u četvrtom vijeku prije naše ere, Atenjanin je mogao imati i inoču (*pallaké*), ne tjerajući zakonitu suprugu od sebe. Ko su bile te prilježnice i kakav im je bio status? Mogle su biti Atenjanke ili robinje; takođe, i slobodne strankinje

10 *Ibid.*, 79.

11 Aristotel *Politika*, 4, 17.

12 I strašna kuga iz 430 – 429 p.n.e., kojom je žrtvom pao i Perikle, došla je kao posljedica ratnih sukoba.

13 Tukidid *Peloponeski rat*, 2, 53.

14 Aristotel *Politika*, 4, 12, 1299 a.

15 Pseudo-Demosten *Protiv Neere*, 122.

koje, ako je vjerovati Demostenu i Izeju, nisu imale zakonskih i javno priznatih prava. I Temistoklo se rodio od Atenjanina i tračke robinje Abrotone, što mu kao kopiletu nije nimalo smetalo u karijeri. Ne bez razloga, u to vrijeme, Plutarh zapisuje i ovo:” Kada ti omrzne zakonita žena, nije li najbolje uzeti neku Tračanku Abrotonu ili Milećanku Bakhidu, i to bez zaruka, nego kupivši je i posuvši joj glavu orasima”.¹⁶ Kako su običaji, ako već ne i sami zakoni, u pogledu njih bili veoma tolerantni, vjeruje se da su mnogi Atenjani prakticirali bigamiju. Takva “osuda” neće mimoići ni Sokrata. Podatak da je imao dvije žene potiče od Aristotelovog spisa *O plemenitosti* koji, niti je sačuvan, niti je autorstvo izvjesno:” Aristotel reče da je oženio dvije žene: prvu, Ksantipu, s kojom je imao sina Lamprokla; drugu, Mirto, kćer Aristida Pravednog, koju je uzeo bez miraza i s kojom je imao sinove Sofroniska i Meneksena. Drugi kažu da je prvo oženio Mirto; treći, pak, da je istodobno imao obje žene (među tima su Satir i Hijeronim Rodanin): kažu da su Atenjani, želeći zbog nedostatka ljudstva povećati stanovništvo, donijeli odluku da onaj koji oženi jednu ženu mora imati djece i s još jednom i [kažu] da je to učinio i Sokrat (D. L. II, 26). Iako većina istraživača ovu informaciju smatra nevjerodostojnom,¹⁷ postoje i oni koji, uz male preinake, rišu Sokratov bigamijski portret. To su, prije svega, fragmenti iz Porfirijeve *Povijesti filozofije*, u kojima on Sokrata smatra “ne sasvim lišenog prirodnih darova, no posvemašnjim nezalicom”, te da je bio nepismen i čitao s mukom. Poslušajmo samog Porfirija:” Što se tiče života [= životnih potreba] u ostalim je stvarima bio zadovoljan i malo mu je trebalo potrepština za svakodnevicu, no bio je isuviše revan u seksualnim potrebama, a da pritom nije nastala nepravda: obilazio je, naime, samo one žene koje su bile udate ili one javne. Imao je, naime, dvije žene istovremeno, Ksantipu, građanku i prilično običnu ženu i Mirto, kćer Lisimahovu i nećakinju Aristidovu. Iz zajedništva s Ksantipom mu se rodio sin Lamproklo, a iz braka s Mirto nastali su Sofronisk i Menksen... One [Ksantipa i Mirto], hvatajući se u koštac u međusobnim bitkama, kad su prestajale, obrecale su se na Sokrata jer on se nije uzbuđivao kad su se one tukle, već se smijao, gledajući ih kako se bore bilo međusobno, bilo protiv njega”.¹⁸ Koliko god sablažnjivo zvučalo platonijanskim ušima, kod Tertulijana čitamo slijedeće:” Što se pak ove stvari tiče, tj. braka, razvrgnimo ovu zajednicu, koju samo neki drugi ljudi doživljavaju kao zajednicu, oni koji si ne samo uzimaju žene prijatelja, već ih pripuštaju svojim prijateljima bez ikakvog osjećaja krivnje i to, vjerujem, po navadi najmudrijih ljudi: Grka Sokrata i Rimljanina Katona, koji su svoje žene dijelili s prijateljima, a koje su oženili radi djece, a možda su čak imali djece i negdje drugdje [tj. izvan vlastitih domova].¹⁹ Kako se različiti izvori petorostruko prepliću, za Realea ima smisla ona da je Sokrat u mladosti imao za ženu

16 Plutarh *Razgovori o ljubavi*, 753 D.

17 Ne samo o Sokratovom braku s Mirto, već i o Mirtinom ocu nejasne su vijesti, kao što pokazuju i dva sljedeća svjedočanstva: Plutarhovo i Atenejevo. Obojica se nadovezuju na Aristoksenov *Sokratov život*, djelo čija je pragmatična namjera bila umanjiti Sokratov lik, tvrdi Reale, svjedočanstva koja se uvrštavaju među fragmente aristotelovog djela *O plemenitosti*. Usp. G. Reale *Sokrat (K otkriću ljudske mudrosti)*, Demetra, Zagreb, 2003., 343 – 344.

18 Porfirije *Povijest filozofije*, fr. 14 i 15 (Sodano, 81, 83).

19 Tertulijan *Apologeticus*, 39, 12 (Giannantoni, 532); također, G. Reale *Sokrat...*, cit. izd., 346.

Mirto, a poslije njezine smrti Ksantipu; na mogućnost da je i Aristotel mogao pisati o nekom mogućem Sokratovom braku prije onog s Ksantipom, odgovara se niječno. Nvjеровatno zvuči Realeov argument da ova teza ne stoji jer 423. godine “Aristofan još uvijek ne prikazuje Sokrata kao oženjena čovjeka”. Uvјerenja da je Sokratova bigamija samo legenda stvorena iz polemičkih i klevetničkih pobuda, a koja se osobito raširila u kasnijoj antici, ne djeluju uvјerljivo.

Jesu li hetere, pita se Flacelière, “doista bile prosvјećenije i obrazovanije od časnih Atenjanki”?²⁰ Osim što im imputira nečasnost, na osnovu sudskih zapisa sa sporova koje su hetere vodile sa zakonitim ženama, zaključuje kako takve tvrdnje nemaju osnova. Primjer Alke, vlasnice javne kuće, koja je zavela starog Euktemona (Izej *O Filoktemonovu nasljedstvu*, 19–20), zatim Neere, koja je živjela sa Stefanom, ili njezine kćeri Fane, koja se uspjela udati za jednog atenskog arhonta kralja s kojim je prisustvovala i najsvetijim obredima (Pseudo-Demosten *Protiv Neere, passim*), ne čine se pretjerano obrazovanim. Heteru Neeru odgojio je neki svodnik, kaže se dalje, “veoma vješt da u crtama sasvim malenih djevojčica nasluti u kakve će se ljepotice razviti”, no taj odgoj nije išao dalje od poduke kako da se uljepša i da, na razne načine, bude što zavodljivija. Za Frinu govore da je bila lijepa, ali joj niko ne spominje inteligenciju i naobraženost, kao u slučaju Aspasisje.²¹ Iako izuzimanje Aspasisje iz skupine “neobrazovanih” hetera ne djeluje neočekivano, to ne rehabilituje, pomalo, antitetičko zaključivanje u pomenutom odjeljku. Naime, rabeći (hipo)tezu da obrazovanost hetera u odnosu na “časne Atenjanke” nema osnova, reći će, ipak, da je vјerovatno “da su mnoge hetere imale slobodnije i šire obrazovanje od atenskih građanki...”²² Iako Aspasisji niko ne spori obrazovanost, nesporno je autorstvo dva epigrama koja, nažalost, nisu sačuvana, neke dijelove njena života kao da skriva ezoterijski pokrivač. Ova je Milećanka (živjela između 470 – 400. p.n.e.), najviše znana zbog svog odnosa sa atenskim državnikom Periklom. Veliki dio zrelih godina provela je u Ateni, imajući veliki uticaj na Perikla i atensku politiku. “Ali kako se misli da je on na Samljane zaratio za volju Aspasisji...”, piše Plutarh, pitajući se koju je vještinu imala ta žena da uz sebe veže najveće državnike; čak je i filozofe oduševila da pohvalno i mnogo o njoj govore (*Perikle*, 24). Spominju ju Platon, Aristofan, Ksenofont, ali i neki drugi autori toga vremena.²³ Kažu da se ugledala na Targeliju (Thargelia), nekakvu Jonjanku iz domovine, i da se trudila da zadobije naklonost samo najuticajnijih ljudi. I Targelija je bila čuvena ljepotica, piše Plutarh, pa kako je bila puna milina i duhovita, živjela je s mnogim Helenima u ljubavi...

20 R. Flacelière *Grčka u doba Perikla*, 84.

21 *Ibid.*, 84 – 85.

22 To se osobito ticalo glazbe, pjevanja i plesa; mnoge su znale svirati *aulos* (sviralu, frulu), uveseljavajući svirkom, pjesmom i plesom goste na gozbama.

23 Antički pisci izvještavaju da je Aspasisja držala bordel, te da je i sama bila bludnica. Kako većinu izvora čine komediografi zauzeti, prevashodno, klevetanjem Perikla, neki moderni istraživači osporavaju ovakve navode. Aspasisja je imala sina sa Periklom, Perikla Mladeg, koji je kasnije postao general atenske vojske, ali i pogubljen nakon bitke na Arginusiji. Smatra se da je postala heterom Lisiji, drugom atenskom državniku i generalu, nakon smrti Perikla Starijeg.

Da je Aspasija bila rodom iz Mileta i kćerka Aksiohova, u tome se svi slažu. Malo se zna o njenoj porodici osim da su po imanju bili patriciji, jer su samo imućni mogli priuštiti dobro obrazovanje kakvo je imala Aspasija. Ne zna se sa sigurnošću pod kojim okolnostima je, prvi put, doputovala u Atenu.²⁴ Neki kažu, ako je vjerovati Plutarhu, da je Perikle zavolio Aspasiju “zbog njene mudrosti i političke pameti”. Pa i premudri Sokrat ju je, ponekad, posjećivao sa svojim učenicima!²⁵ Njeni prijatelji se nisu libili da k njoj dovode svoje žene da je čuju, mada se ona, po tadašnjim ali i sadašnjim shvatanjima, nije bavila časnim i dostojanstvenim poslom, “jer je u svojoj kući držala mnoge hetere”. Eshin kaže da je trgovac govedima Lisikle od prosta i obična čovjeka postao jedan od najuglednijih ljudi u Ateni, i to samo zato što je, poslije Periklove smrti, oženio Aspasiju. I Platonov *Meneksen* sadrži bar toliko (h)istorijske istine (premda Plutarh drži da je početak ovog spisa pisan, ponešto, šaljivo), “da je ta žena bila na glasu što su s njome zbog njene rečitosti saobraćali i mnogi Atinjani”.²⁶ Kako je u grčkom poimanju braka *la passion* bila izgnana, ne može se poreći da je i *ljubavna strast* Perikla privukla Aspasiji. Hroničari bilježe da je prije Aspasije za ženu imao neku rođaku, koja je ranije bila udata za Hiponika i ovome rodila bogataša Kaliju, a, potom, i s Periklom rodila dva sina, Ksantipa i Parala. Pošto im se zajednički život više nije svidao, on je s njenom voljom dade drugome za ženu, a sam uzme Aspasiju, “koju je toliko zavoleo da ju je, kažu, svaki dan dvared, i kad je polazio na trg i kad se vraćao kući, grlio i ljubio” (Plutarh *Perikle*, 24). U komedijama su je nazivali Omfala²⁷ i Dejanira (“ona koja grabi plijen”), a ponekad i Hera. Kratin je zove upravo bludnicom: “Gadni blud (po)rodi Heru Aspasiju, bestidnu bludnicu”. Postoje indicije da je ova *inostranka* Periklu rodila poluatičkog sina, za koga on u Eupolidovim *Opštinama* pita: “A je li živ moj polutan?”, na što Mironid odgovara: “Već bi davno bio čovjek da se ne boji sramote ove bludnice”. Kažu da je Aspasija bila toliko na glasu da je, čak, i Kir Mlađi, koji se s persijskim kraljem borio oko prijestola, najdražu od svojih žena, Miltu, nazvao Aspasijom.²⁸ Veza Aspasije i Perikla, bez obzira na ambijent demokratske Atene, nije bila lišena negativnih reakcija i napada. To je, pogotovo, eskaliralo Periklovim prijedlogom pomorskog rata protiv Samljana,

24 Na nadgrobnim natpisima iz četvrtog vijeka spominju se imena Axiochusa i Aspasije, što je (h)istoričaru Peteru K. Bicknellu pomoglo u rekonstrukciji pozadine Aspasijine porodice i njene povezanosti sa Atenom. Njegova teorija fokusira se na Alkibijada II koji je, poslije protjerivanja iz Atene 460. godine, potražio utočište u Miletu. Tamo se oženio kćerkom izvjesnog Axiochusa te se nakon toga, navodno, vratio u Atenu sa novom suprugom i njenom mlađom sestrom Aspasijom. Bicknell navodi da je prvo dijete proizašlo iz tog braka nazvano Axiochusom, ujak čuvenog Alkibijada, a drugo Aspasios.

25 I Alkibijada je znao potražiti u Aspasijinoj kući, ako je vjerovati slikaru Jean-Léon Gérômu i njegovoj slici *Socrates seeking Alcibiades in the house of Aspasia* (1861).

26 Plutarh *Atinski i rimski državnici* (izbor iz *Uporednih životopisa*), Prosveta, Beograd, 1963., 142.

27 Ne bez razloga, u alegoričnom tumačenju raskalašna i ambiciozna žena, dok je samo ime Omfala, u značenju pupka, koji se u to vrijeme smatrao središtem pohote prema ženi.

28 Aspasija Mlađa, kćerka Hermotimova, rodom iz Fokeje (Fokide) s kraja petog i početkom četvrtog vijeka. Maloazijski satrap Kir Mlađi uzeo je u svoj harem i njeno pravo ime Miltu promijenio, prema imenu Periklove žene, u Aspasiju. Nakon Kirove pogibije 401. godine, pripala je Atakkserksu II “i stekla velik ugled kod njega”.

pod izgovorom da se oni nisu pokorili naređenju da prekinu rat s Milećanima.²⁹ Prema Plutarhu, Aspasija je, sudeći da je došla iz Mileta, bila odgovorna za Samijski rat, a da je Periklo odlučio napasti Sam samo da bi nju zadovoljio (*Život Periklov*, 25). Neposredno prije otpočinjanja Peloponeskog rata (431–404), Periklo, Aspasija i nekolicina njihovih prijatelja suočili su se s orkestriranim personalnim i sudskim napadima. Aspasija je, između ostalog, bila optužena da, po Periklovom naređenju, podmićuje atenske žene da bi udovoljavale njegovim perverzijama. Po Plutarhu, dovedena je na suđenje zbog bezbožnosti pred pjesnika komičara Hermipa kao javnog tužioca.³⁰ Periklu je pošlo za rukom da za Aspasiju izmoli pomilovanje pošto je, po Eshinovom pričanju, “mnoge suze za nju prolio i namolio sudije da je oslobode” (*Život Periklov*, 24, 25 i 32). To, međutim, nije pomoglo njegovom prijatelju Fidiji koji je umro u zatvoru, dok je drugi, Anaksagora, bestijalno napadan od sveštenstva zbog svojih religijskih uvjerenja. Prema Kaganu, moguće je da su Aspasijino suđenje i oslobođenje tek naknadno izmišljeni, “u kojem su stvarne klevete, sumnje i skaredne šale pretvorene u tobožnju tužbu”. Anthony J. Podlecki, professor sa University of British Columbia, kaže da Plutarh ili njegovi izvori možda pogrešno razumijevaju dijelove nekih komedija.³¹ U vrijeme kuge u Ateni 429., Periklo doživljava tragične gubitke. Epidemija mu odnosi sestru, ali i obojicu sinova sa prvom suprugom, Ksantipa i Paralusa. Mentalno shrvan i uronio u suze, do te mjere, da ga ni Aspasijino društvo nije moglo utješiti. Ako je vjerovati Eshinu sokratovcu, autoru dijaloga o Aspasiji koji je, nažalost, izgubljen, vrijeme njezine smrti je oko 401–400. Godine. Ovaj facat je baziran na pretpostavci da je umrla prije Sokratova smaknuća 399., a to je hronološki, upravo, struktura Eshinove *Aspasije*.

I Aspasijino spominjanje u izvorima, kako u antičkim, tako i u modernim, je protivrječno i nedovoljno. Ako Platon (i) nije lik Diotime iz *Symposiona* zasnovao prema Aspasiji, neki, opet, smatraju da je to njegovo odgovor na Eshinovu *Aspasiju*, o njoj je nepobitno pisao. Bez obzira kako je gledao na njenu vezu s Periklom, ne čini se da je u *Meneksenu*, doduše, na Sokratova usta, samo ironizira tvrdeći da je ona bila učitelj(ica) mnogim govornicima. Ako je i htio da baci sjenu na Periklovu retorsku slavu, tvrdeći (ne bez ironije) da je on, sudeći da je poučavan od Aspasije, većim besjednikom od Antifonovog učenika, neki su momenti neupitni. Dakle, poslušajmo samog Platona u njegovom *Meneksenu*:

“*Sokrat*: I to, Meneksene, za mene ne bi bilo ništa čudnovato ako bih bio kadar da održim tu besjedu, jer sam imao sreću da me uči jedna osoba ne baš nevična besedništva, žena, koja je, naprotiv, stvorila još mnogo drugih dobrih besednika, od kojih se najvećma odlikuje među Helenima Perikle, Ksantipov sin.

29 Naime, godine 440. Sam je ratovao sa Miletom preko Prine, antičkog jonskog gradića u podnožju Mycale. Slabiji u ratu, Milećani dolaze u Atenu žaliti se protiv Samljana. Kada im je zapovijedeno da zaustave borbu i prepuste arbitražu Ateni, Samljani su odbili. Kao odgovor, Periklo donosi odluku da na Sam pošalje vojnu ekspediciju. Taj se pohod pokazao prilično teškim, te su Atenjani morali pretrpjeti velike gubitke prije nego što su porazili Sam.

30 „Oprilike u isto vreme komediograf Hermip tužio je Aspasiju za bezbožnost, kao i zato što prima slobodne žene koje dolaze na sastanke s Periklom“ (Plutarh *Život Periklov*, 32).

31 U *Arhanjanima*, na primjer, Aristofan krivi Aspasiju za Peloponeski rat. On tvrdi da je Periklova odluka o Megari, kojom se Megara isključuje iz trgovine sa Atenom i svim njenim saveznicima, bila zapravo osveta za kidnapovanje prostitutki iz Aspasijine kuće koje su oni počinili. Takođe drži Aspasiju odgovornom, radi njoj znanih ciljeva, za izbijanje rata sa Spartom, čime reflektuje na sjećanje o ranijim događajima vezanim za Milet i Sam.

Meneksen: A ko je ona? To je, očito, Aspasisja koju spominješ?

Sokrat: Da, zaista na nju mislim...

Meneksen: I što bi ti imao da kažeš ako bi trebalo da održiš taj govor?

Sokrat: Pa, sam iz svoje glave, verovatno ništa; ali upravo juče sam slušao kako Aspasisja kazuje nadgrobni govor upravo za taj slučaj. Saznala je i ona ono što ti sad reče, da Atinjani nameravaju da izaberu govornika; onda mi je izložila šta bi trebalo da se kaže, i to delimično, improvizujući na licu mesta, a delimično kazujući već unapred pripremljeno i to, čini mi se, ono što je sastavljala za nadgrobnu besedu koju je održao Perikle, tako da je sada kombinovala i neke preostale delove od tog govora” (235 e – 236 ab).

Jedno je izvjesno, Aspasijsino autorstvo *Posmrtnog govora*, a, ako i nije bila Periklova i Sokratova učiteljica retorike, posjedovala je zavidno retorsko umijeće. Unatoč tadašnjem vladajućem pravilu “o nesposobnosti žene kao oratora”, Platonova Aspasisja i Aristofanova *Lisistrata*, istina kao fiktionalni karakteri, predstavljale su dvije iznimke. Da li je to slučaj i sa stvarnom Aspasijom? I Ksenofont je spominje dva puta u svojim sokratovskim spisima: u *Uspomenama o Sokratu* i u *Spisu o gospodarstvu* (u oba slučaja njen savjet preporučen je Kritobulu od Sokrata). U *Memorabilijama* (II, 6) Sokrat citira Aspasiju da bi provodadžija trebao istinski ukazivati na dobre karakteristike čovjeka, dok je u drugom spisu ona predstavljena kao vješta i sposobna u vođenju domaćinstva i ekonomskom partnerstvu između muža i žene. Kada Kritobul pita Sokrata:” A u kojih ti kažeš da su dobre žene, Sokrate, jesu li te žene oni sami obrazovali?”, ovaj odgovara:” Ništa nije bolje nego to ispitati. A upoznaću te i s Aspasijom, koja će ti sve to umeti bolje pokazati nego ja” (*O ekonomiji*, III, 14).

Facat da dva sokratovca pišu dijametralno različite dijaloge o Aspasisji, skoro da ne začuđuje: kao da se radi o planiranoj *dvostrukosti* koja je vječni pratilac priče o heterama, navlastito Aspasijsje. U Eshinovoj *Aspasisji*, koja je fragmentarno sačuvana i o kojoj svjedoče Atenej, Plutarh i Ciceron, Sokrat preporučuje Kaliji da svog sina Aspona pošalje na podučavanje. Kako otac dvoji oko izbora ženskog učitelja, Sokrat mu govori da je Aspasisja imala znatan uticaj na Perikla, a poslije njegove smrti i na Lisiju. Insistirajući na sticanju vrline kroz znanje, u jednom dijelu dijaloga, Aspasisja figurira kao “ženski sokratovac”. Dakle, Eshin je predstavlja kao učiteljicu i inspiraciju sticanja najboljeg, *vežući ove vrline za njen status hetere*. Kako su nakane Antistenove *Aspasijsje* klevetnički napadi na Perikla i njegovu porodicu, optužbi nije pošteđena ni naša hetera. Sudeći da je Antisten smatrao da je veliki državnik radije izabirao ugodan život nego vrlinu, Aspasisja je predstavljena “kao otjelovljenje seksualnog podilaženja životu”.

Ipak, ne zove je bez razloga Lucian “najobožavanijom od najobožavanih”, te “modelom mudrosti” hvaleći njeno političko znanje i upućenost, njenu lukavost i pronicljivost. Bez obzira na osporavanja nekih,³² postoje istraživači koji vjeruju da je Aspasisja otvorila akademiju za mlade žene iz dobrih porodica i da je, čak, izumila Sokratov metod. Nije nemoguće da je njeno pravo, (h)istorijsko lice odražavalo *lijepu, neovi-*

32 Robert W. Wallace, profesor klasike na Nortwestern University, ističe da „ne možemo prihvatiti kao historijsku činjenicu šalu da je Aspasisja naučila Perikla da govori ili da je bila učiteljica retostva i(li) filozof“. Vjerovatno zato što je bila žena, uz to i hetera, upotrebljavajući niječno muški oblik *filozof*, a ne *filozofkinja*.

*snu, briljantno duhovitu mladu ženu sposobnu za konverzaciju sa najboljim umovima Grčke. Nije malo onih koji vjeruju da je Aspasia bila izniman lik,³³ da je samo njen primjer dovoljan za tvrdnju da svaka žena koja nastoji društveno i intelektualno biti ravnopravna sa muškarcem, nužno mora biti heterom. Činjenica da je “žena morala najprije biti hetera da bi postala žena”, kaže Engels, predstavlja najoštriju osudu atenske porodice. Aspasia je pokrenula i mogućnost žene da postane filozofkinjom i, bez obzira, na drugačija viđenja, postigla više nego poetska inspiracija pjesnikinje Sapfo. Upravo *Aspasia sa raskršća*³⁴ bi moglo biti njeno pravo bivanje, lice, između onoga što je bila istinska Aspasia i onoga kako je mi zamišljamo.*

ŽELJKO ŠKULJEVIĆ
University of Zenica

THE SAGA OF ASPASIA AND PERICLES
Hetaerism and (A)morality of the Greek Marriage

Abstract: On border areas of Hellenic philosophical considerations of phenomenality of the day to day life of ancient Greece, some authors, especially those from France, have found material for the reconstruction of the facts that belonged to different areas of that life. In this paper, author follows such methodological intention. Starting from the old romanesque material on the relation between Pericles and Aspasia, the author intends to reconstruct the so-called woman question in Hellenic polises of classical epoch.

Keywords: Ancient Greece, the woman question, Pericles, Aspasia

*Primljeno 10.7.2010.
Prihvaćeno 10.10.2010.*

33 Na primjer, Roger Just, klasičar i profesor Socijalne antropologije na University of Kent.

34 Ali ta vječno pijana *Aspasia sa raskršća*, zapisuje Charles Baudelaire, ta proročna Muza iz rakijašnice, ta nesmiljena vampiresa koja je ispila krv i mozak najvećeg pjesnika Francuske... Zavodničke draži kojima bijaše obdarena Jeanne Duval, ta fatalna žena i demonska *Crna Venera*, sudbinski je bila povezana za pjesnikov život i njegovo stvaranje. I Giacomo Leopardi, talijanski romantički pjesnik, objavio je knjigu sastavljenu od pet poema pod imenom *Aspasijin krug*. Ove Leopardijeve poeme nadahnute su njegovim bolnim iskustvom očajne i neuzvraćene ljubavi prema ženi imena Fanny Targioni Tozzeti. Ni prozni pisci 19. vijeka nisu bili neosjetljivi na Aspasičinu romantičnu odanost Periklu. Tako je Lydia Child, američka spisateljica i novinarka, objavila djelo *Philothea* (1835), klasičnu romansu smještenu u vrijeme Aspasije i Perikla. Engleski pisac i pjesnik Walter Savage Landor piše knjigu *Periklo i Aspasia* (1836) koja figurira kao njegovo najbolje postignuće, ali i Robert Hamerling koji u noveli *Aspasia* (1876) piše o manirima i o moralnosti u vremenu Perikla. I pisci (h)istorijskih novela 20. vijeka vraćaju se temi i liku ove izvanredne žene. Tako George Cram Cook, novelist i pisac pozorišnih komada, producira svoju prvu predstavu *Atenske žene* (1918), gdje je Aspasia predstavljena kao vođa štrajka za mir. Američka spisateljica Gertrude Atherton u *Besmrtnom braku* (1927) evocira priču o Aspasiji i Periklu ilustrujući vrijeme Samijskog i Peloponeskog rata, te strašne kuge u Ateni.

